

Тетяна Ястремська
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України,
Львів, Україна
tetyana.yastremska@gmail.com

Семантична опозиція *gori* – *doli* в говірках південно-західного наріччя української мови

Реферат: Лексеми *gori* та *doli* виражають значення протилежності, проте здебільшого зберігають тотожність семантичної організації. У статті на прикладі аналізу понад 300 мікроконтекстів функціонування лексем, засвідчених у діалектологічних джерелах (передусім у записах живого мовлення, діалектних словниках та текстах від XIX століття і дотепер), виявлено особливості семантики та граматики лексем, які у текстах виконують функції прислівників та прийменників. Окреслено повноту та точність лексикографічної інтерпретації та змодельовано семантичну структуру лексем у говорах південно-західного наріччя.

Ключові слова: семантика, мікроконтекст, прислівник, прийменник, говори південно-західного наріччя української мови

Abstract: The semantic *gori* – *doli* opposition in the South-Western dialects of the Ukrainian language. While the lexemes *gori* and *doli* express opposite meanings, they mostly retain the identity of a semantic entity. The article analyses more than 300 micro-contexts of the function of these lexemes from dialectological sources. The semantics and grammar of lexemes are studied in the light of the functioning and action of the words in “live” contexts where they act as adverbs and prepositions. This article reviews lexicographical interpretation of words. The semantic structure of lexemes in the South-Western dialects of Ukrainian language is modelled.

The analysed units represent the semantics and features typical of the South-Western dialects of the Ukrainian language. The sources of research are dialect dictionaries and texts (from 19th c. until now), regional linguistic atlases, records of the dialectal speech made by the author and other researchers. The dialectal data are provided in comparative tables of the lexemes' semantics.

Keywords: semantics, micro-context, adverb, preposition, South-Western dialects of the Ukrainian language

Аналізована семантична опозиція, що є фрагментом базової просторової опозиції „ВЕРХ – НИЗ”, слугує для опису орієнтації об'єкта у просторі, для просторової кваліфікації частини об'єкта, а також формує систему координат мовної картини світу.

Лексеми *gori* та *doli*, які активно функціонують у діалектах південно-західного наріччя української мови, викликають зацікавлення передусім щодо особливостей семантики та граматики. Дослідження актуальне з огляду на такі моменти, як: повнота та точність лексикографічної інтерпретації, потребу узгодження дефініцій у словни-

кових статтях, відповідність дефініцій „живим” контекстам слів, а також формування семантичної структури лексем, беручи до уваги їхню „опозиційність”.

Джерелами розвідки слугували передусім діалектні словники й тексти із території поширення говорів південно-західного наріччя від ХІХ ст. (Яків Головацький, Михайло Мосора, Володимир Шухевич, Володимир Гнатюк, Антін Онищук, Іван Верхратський, Іван Панькевич, Євменій Сабов та ін.) і дотепер.

Аналіз майже 200 мікроконтекстів фіксації лексеми *gori* і понад 100 лексеми *doli*, засвідчених у діалектологічних джерелах, дав змогу виявити діалектні фонетичні особливості, зокрема варіативність голосних (*gór^oi* / *gór^ri* / *guri* / *góri* / *góre* – *dólⁱ* / *dól^li* / *dolú* / *dól^u* / *dujú* / *dólo*), що відображають специфіку мовлення носіїв говорів. Спорадично виявлено в бойківських говірках варіант *ori* (Свенціцький 1913, 124). Також зафіксовано акцентуаційну варіативність *gori* – *góri*, *dóli* – *dolí*.

Прислівники *gori*, *doli* є результатом „адвербіалізації форм давального відмінка (напряму)” (Німчук 1978, 389). Проте цікавим є припущення Іларіона Свенціцького про те, що форма *gori* є прикладом „локативу”, який „буває деколи без приїменника” (Свенціцький 1913, 125). Це міркування наштовхує на думку, однак, не про локатив, а про втрату **в** у прислівникові *вgori*: *вдоліні* й *gori*, *gori* *ци в долині*, зважаючи на неусталеність написання прислівників разом і окремо, зокрема в різночасових діалектних текстах.

Як засвідчує більшість діалектних словників, *gori* репрезентує значення ‘угору’, ‘угорі’¹ (Головацький 1982, 486-487: „*нар<ечие>* вверх”, „вверху”, „на висотах”; Мосора, 30: „в горі”; Кміт 1934-1939, 48: „до гори”; Онишкевич 1984, I, 185: „догори”; Пиртей 1986, 73: „вгору; вверх, в горішню частину”; ГГ, 47: *присл.* „догори, вгору”; Горошак 2004, 45: „w górę, do góry”; Піпаш, Галас 2005, 38: *присл.* „уверх, вгору, нагору”; Астаф’єва, Воронич 2014, 376: „*присл.* вище відносно місця перебування [щодо напрямку руху], проти течії ріки”; Rieger 1995, 55: „w górze”, „do gory”; Janów 2001, 72-73: „w górze, ku górze”; Негрич 2008, 52-53: „уверх”; Турчин 2011, 68: „*присл.* угору, вверх, по ходу”; ГПЗН, 149: „угорі”; УГПЗН, 208: „вгору”; Шило 2008, 95: „угору”; Гнатишак 2017, 131: „зверху, верхами”; Желеховський, Недільський 1885, I, 153: „*adv.* на висоті, на вершині”, „до вершини, – *рікою* вгору проти течії”; Гр., I, 311: „*нар<ечие>* вверх”; СУМ, II, 130: „*присл., діал.* угору” [за Іваном Франком та Іриною Вільде]).

Значно „скромніше” лексикографічно представлено слово *doli* (Головацький 1982, 521: „*нар<ечие>* вниз, на низь”; Rieger 1995, 45: „na dole, z dolu”; Пиртей 1986, 88: „вниз, внизу, в долішню частину”, „уздовж”; Кміт 1934-1939, 63: „на долину [у долину]”; Онишкевич 1984, I, 226: „*чим, рідше чого* ‘вниз’”; „без додатка ‘вниз’”; Турчин 2011, 86: „*присл.* вниз, уздовж”; „внизу”; Желеховський, Недільський 1885, I, 195: „*adv.* стрімко вниз; внизу; на землі; – *рікою* вниз за течією”; Гр., I, 417: „*нар<ечие>* внизу, на землѣ, на полу”; СУМ, II, 358: „*присл.* 1) внизу, на землі, на долівці; 2) вниз, додолу, на землю, на долівку”).

¹ У лапках („”) процитовано значення за оригіналом.

Як частиномовні омоніми – прислівник і прийменник – аналізовані слова кваліфікують тільки три із опрацьованих словників (пор.: Николаев, Толстая 2001, 87; Сабадош 2008, 51; Матіїв 2013, 104).

На підставі аналізу мовних ілюстрацій, мікро- та макроконтекстів, які дають змогу окреслити значення слів, виявлено лише по 40% вживання *gori* і *doli* як прислівника, натомість у більшості цитат аналізовані слова функціонують як прийменники.

Прислівники *gori* / *doli*

Аналізовані лексеми виражають значення протилежності, проте здебільшого зберігають тотожність семантичної організації.

Прислівники *gori* / *doli* можуть виражати динамічну характеристику – напрям, траєкторію руху – або статичну – вказівку на верхню або нижню частину предмета.

Динамічний аспект й орієнтацію ‘угору / вниз’ відображають прислівники місця, які репрезентують кілька значень (див.: таблицю 1).

Таблиця 1². Семантика прислівників *gori* / *doli* (динамічний аспект)

ГОРІ	ДОЛІ
1) ‘у напрямку догори; знизу вгору’ <піднімати, дивитися>	1) ‘у напрямку вниз; зверху вниз’ <опускати, знімати, падати, кидати>
<i>Гор’ї нѡгу</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 185) <i>Дивіс’а гор’ї</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 185) <i>Бы горѡх горі шѡбѹ а шѹміл обѹ долѡ(ѡ) пѡдаѹ</i> (зак.) (Верхратский 1899, 148; УЗГТ, 196) <i>До другого кінця ступатня присилений инурок, що іде відси горі, дальше жолобом колісцяти у долину</i> (гуц.) (Шухевич 1899-1908, II, 162)	<i>Меч дол’ї</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 226) <i>Бувайут такі, ичо самі т’єгаєм сѡни ѹѡору і спускаємо сам’ї собѡѹ дол’ї</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, II, 201) <i>Та-м упѡѹ дол’ї из горѡѡѡом</i> [‘велика бочка’] (зак.) (УЗГТ, 368) <i>Іс по н’ѡму на нѡѡо ... // скрутивим ... мѡтуѡѡк таї дол’ї зл’їзѡѹ [...] таї так им упѡѹ дол’ї і застрѡѡим до шѡїї ѹ зїмл’у</i> (зак.) (УЗГТ, 88) <i>Онустїѹ рѹку дул’ї</i> (зак.-гуц.) (УЗГТ, 167) <i>Pazd’їr’ia pad e dol’ї a rak po omi na dr uh’i t er yсу d o c yста u c ты chaiете</i> (зак.) (УЗГТ, 245) У складі фразеологізму <i>метати долі</i> ‘знімати, скидати (одяг)’: <i>Меч реклик</i> [‘піджак’] дул’ї <i>та под’ вичир’ати</i> (зак.) (Сабадош 2008, 71); пор.: <i>дати долов</i> ‘знімати (одяг, старку з молока тощо)’ (лемк.) (Hnát 2003, 46)

² Пропоновані таблиці авторка уклала за діалектними матеріалами. Цитати подано за джерелом, у квадратних дужках – [...] – наведено значення для маловідомих слів, у кутових – <...> – пропущений фрагмент, невідомий із контексту.

2) 'у напрямку до верхів'я дерева' <вилізати>	2) 'у напрямку з верхів'я дерева' <падати, злізати>
Як підійшоу ^[виліз] горі, як го укусила єдна пчолá, а він каже: кусь бóжа мáтка, Бог тя дау! (зак.) (Верхратский 1899, 128; УЗГТ, 183) Абы нар'вати чир'шин', т'реба л'істи гу'р'і, на 'дерево (зак.) (Сабадош 2008, 51)	Як трéтя укусила, тогдó каже: кусь бóжа мáтка, чорт тя дау! і с тым долé з дóба упáу (зак.) (УЗГТ, 183) Кум не кум / а ш чир'шин'і до'лу! (зак.) (УЗГТ, 362; Сабадош 2008, 71)
3) 'у напрямку до вершини гори' <іти, їхати>	3) 'у напрямку із вершини гори' <спускати>
Ви ^є нї ^и 'ви'г'іли', кудá буу тої ау'тобус, шо ли ^и ше по'їхашу го'р'і – до Вер'хо'ви'ни! ци ^и ле ^и и до Й'є'ворова? (гуц.) (Астаф'єва, Воронич 2014, 376) Взьив накупив вських уборів для жинки и для неї, купили фиру, тай пишли горі (гуц.) (Шухевич 1899-1908, V, 120) Ти сиди на дорозі и абис не пустив нікого нї горі, нї долів (гуц.) (Шухевич 1899-1908, V, 164) Дивлю сї – є слід маленької дитини на снігу, пішла горі... (гуц.) (Онищук 1909, 58)	Ти кімнато моя, новая, А в грубім бору рубана, Доли вершечком спуцена, Крайом – Дунайом сплавлена! (нддн.) (Левинський 1908, 103)
4) 'у напрямку проти течії річки' <плисти, вертати, черпати>	4) 'у напрямку за течією річки' <плисти, вертати, пускати>
Треба ўз'ати тот жэмóток травы і пустіти ії дол'і водóу // ус'ака травá пльнэ дол'і водóу / а та травічка го'р'і (бойк.) (УЗГТ, 140) Усї трава піде долéу рікоу, а одно зело буде плисти горі... (гуц.) (Онищук 1909, 45) Иди, чоловіче, у ріку, зачери мені води у сю коноу'чинку... Він там єму уже доповіу, як би начерпати – відау горі, протіу води – и тот пішоу (гуц.) (Онищук 1909, 109) У складі фразеологізму як вода горі верне 'ніколи': Пречиста взыла Ісуса, а Ісус сказав до коня: Абис сї тогди наів, як вода горі верне! – Від того часу кінь ніколи не може наїсти ся (гуц.) (Шухевич 1899-1908, IV, 225)	Пструги на терло підхогет горі рікоу тай тогди сї їх бе остами; потому вертає рибá доли тай паде у ветри (гуц.) (Онищук 1912с, 167)
4а) 'у напрямку до верхів'я річки; уздовж річки проти течії' <іти>	
В'ін п'ішоу го'р'і, а у'на удо'лину (гуц.) (КСГГ)	

Динамічний характер дериватів доповнюють і посилюють дієслова руху: *піднімати, вилізати, іти, їхати – опускати, злізати, знімати, падати, кидати, лягати, сідати* та ін.

Просторові прислівники можуть характеризувати ситуацію у статичному аспекті, репрезентуючи загальне значення 'угорі / унизу' – 'у верхній частині' / 'у нижній частині' (див.: таблицю 2). Вони слугують засобом просторового опису – опису місця розташування суб'єкта щодо інших об'єктів.

Таблиця 2. Семантика прислівників *горі* / *долі* (статичний аспект)

ГОРІ	ДОЛІ
‘у верхній частині; угорі, уверху’	‘у нижній частині; унизу’
<p><i>Хата має зруб і звід; усе, що зводиться горі до кути</i> (бойк.) (Кміт 1934-1939, 90)</p> <p><i>О я туду, туду – тай на рік буду – та ци горі, ци в долині ци на буковині</i> (бойк.) (Свенціцький 1913, 152)</p> <p><i>Лиш веріо́к трéба, на н’у <на копи́ці’у>, горі, на кул ужé кладé</i> (КГ)</p> <p><i>В’ішали на в’інкы́ так гóр’і</i> (зак.) (УЗГТ, 104)</p> <p><i>Через зиму осідає ся сіно під тягарем снігу і доциу так, що острева стирчить далеко горі над стогом</i> (Шухевич 1899-1908, II, 171)</p> <p><i>Шо, а не ка’заў’йа, шо трéба пи’сати гóр’і</i> (гуц.) (КСГГ)</p> <p><i>Ти зазулько мартова, покажи ми ворота: чи горі, чи долів, чи посередині (і в котру сторону полетить – туди щастя)</i> (гуц.) (КСГГ)</p> <p><i>Дивит сі – а то иде сива кобила горі, муром</i> (гуц.) (Онищук 1909, 54)</p> <p><i>Топорище яворове горі оповите писаною мосяжною бляхою</i> (гуц.) (Шухевич 1899-1908, II, 289)</p>	<p><i>Мотузок быў кўртмы́ / а йа ўсе звёр’хы прэ’рыва́ву / а до́л’і / до́то́чуву</i> (зак.) (УЗГТ, 88)</p> <p><i>Є у мене на пядь моту́зка, лы́зу бо я тым, а отó кўртоє, імій’я з горы прыва́ти а долó до́то́чувати. Но так лёдвi я ўдти ізлы́з</i> (зак.) (УЗГТ, 196)</p> <p><i>Бóчка з р’іўнойі гінтини на капўсту, вўича ўгор’і, дол’і шўрша</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 334)</p> <p><i>Такій будінок грўбый ... / до’л’і комо́ра / а ўго’р’і ла́ты / а там ла́та так’і ф’іюўкі и там кукуру́зу ... кла́ли</i> (зак.) (УЗГТ, 288)</p> <p><i>Zhore szirsze, dołu uższe</i> (лемк.) (Rieger 1995, 45)</p>

Прислівник *горі* репрезентує, окрім указаних, значення:

– ‘у верхньому кінці села’: *Йа жи’йу гóр’і* (КСГГ; „верхній кінець села” – коментар В. Курильчука);

– ‘у горах’: *Гóр’і ўже дош’ч’і заку’рилис’а* (гуц.) (КСГГ); *Гори с’і курі́т* [‘стелітис’я туманом’] *слота буде* (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 397); *Гори сі курьит, слота буде* (бойк.) (Франко I, 584; „коли над горами підіймається мряка, віщують слоту” – коментар І. Франка); *Уже два ’рок’і пра’ц’у’йу гóр’і тракто’ристом* (гуц.) (КСГГ); *А сам’ій с’а ліши́т гóр’і <з> в’іў’а́ми* (бойк.) (УЗГТ, 146); *Хіж’і у тот час лем на то́му бо́ц’і пут’а́ бу́ли / гóр’і / а аті́х хижóх ні́же пут’а́ ш’і тоді не^н бу́ло // а от тімі́т’о́ва гóр’і то́то по́ле бу́ло йедно́го мад’а́рс’кого капіта́на* (зак.) (УЗГТ, 366); *Там горі, у Зелениці, одна не мала більше гітій лиші одно; Там горі в оден чоловік, шо – кажут – шось зробиў, то его сестру гет закривило* (Онищук 1909, 22, 117);

– ‘вище щодо місця перебування’: *Оден <воўк> мене з переду задуреї – суне сі ид мині, а другий из заду, а три гóр’і посідали, як пеньки* (Онищук 1909, 25); *Кувала ти зазулечка в саду на озниці, / Ой имили Уштулюка гóр’і в Йиблониці* (Шухевич 1899-1908, III, 208);

– ‘у верхів’ї річки’: *Перебрані ковбкі кладуть на зарінок, а як той повний, пускають „гат”*, якою горі заставлена ріка; *Головатиця [...] жиє особливо горі в Черемоши* (Шухевич 1899-1908, II, 181, 223);

Кілька прикладів ілюструють вживання *горі* як прислівника способу дії:

– ‘на рівні ноги <стати, піднятися>’: *Встань гáздо гóре, бѣлий день на двóре, Встань волойкóмъ дáти, часъ пойти орати* (пд.-зх.) (Головацкий 1982, 486); *Эй устань горѣ господарейку, Эй выйди собѣ ей до стайнейки, Въ твоей стайницѣ бóже дáнья* [дар’]; *Корóвойки ся и положили* (пд.-зх.) (Головацкий 1982, 507); *Станьмо гóре і помодльім ше за дáри бóжі* (Гнатюк, 68);

– ‘дибом, стійма, на задні ноги <стати, піднятися> (про коня)’: *Коні собіж зцапили сї и зняли сї гори* (гуц.) (Онищук 1909, 13, 95);

– ‘головою вверх <покласти>’: *Id γor’i, no ta ne bdút upróval* [унив] *klásti, aj γor’i* [„головой хоронят покойника” – коментар] (бойк.) (Николаев, Толстая 2001, 154).

В. Гнатюк у говірці бачванських руснаків зафіксував сполуки *гóре за столом, гóре от стóла*, у яких *горе* вжито зі значенням ‘на почесному, чільному місці’: *І пан староста відзі, же уж готóве, станьє гóре за столом* (Гнатюк, 68); *Старши староста станє гóре от стóла і так презвáри...* (Гнатюк, 58).

Прийменники *гори* / *долі*

Конструкції з прийменниками *гори* та *долі* формують моделі прийменника з певними іменниками в орудному відмінкові; оказіонально – у родовому: бойк. *гор’і селі* (Кміт 1934-1939, 49), зак. *дул’у бéрега* (УЗГТ, 151).

Найчисельнішу групу формують сполуки, що виражають просторові відношення, указуючи на напрямок угору (*гори селом, гори горою, гори деревом* та ін.) (див.: таблицю 3).

Таблиця 3. Семантика прийменників, утворених за моделлю „*гори / доли + селом*”

ГОРИ	ДОЛИ
+ селом	
‘вказує на напрямок до верхнього кінця села’	‘вказує на напрямок до нижнього кінця села’
<p><i>Йшла гур’і селом старá Мóргита</i> (зак.) (УЗГТ, 59) <i>Горі селом ідеме</i> (зак.) (УЗГТ, 204) <i>Хтось бїжить галь-пáль гори селом</i> (бойк.) (Матіїв 2013, 93) <i>Ой ішов я гóрі селом та й ся заталапав</i> (бойк.) (Матіїв 2013, 166) <i>Пішли парібци гори селом</i> (лемк.) (Пиртей 1986, 73) <i>Гор’і селом поїхав автобус</i> (нддн.) (Шило 2008, 95) <i>О я ішов орі селом, дурні ся дивили – де зарвали буки в руки мало ня не били</i> (бойк.) (Свенціцький 1913, 147) <i>Ой я ішов гурі селом, всягда ся світило – де я мав ся повернути, там ся загасило</i> (бойк.) (Свенціцький 1913, 151) <i>Гой два нас з товаришем, / Та два нас, та два нас, / Та не ходім гори селом / Та не робім галас</i> (Шухевич 1899-1908, III, 132) <i>Ой, по два нас з товаришем, По два нас, по два нас. Та не ходім гори селом, Та не робім галас</i> (гуц.) (Негрич 2008, 52-53)</p>	<p><i>Дол’і селом</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 226) <i>Хтось гіндає долі селом</i> (бойк.) (Матіїв 2013, 116) <i>Гáля вже потéпла пéлехами</i> [„поволоочитися”] <i>долі селом</i> (бойк.) (Матіїв 2013, 337) <i>Фурдїт</i> [„бігти, швидко йти”] <i>газдїня долі селом віт хáти, аби ни робїти</i> (бойк.) (Матіїв 2013, 491) <i>Nes e som ar v óцka dól í sel om</i> (бойк.) (УЗГТ, 241) <i>Дóло селом невелічка ріка плїла</i> (лемк.) (Пиртей 1986, 88)</p>

У деяких реченнях (*Тот паробок лем си походжат, то гори селом, то доло селом* (лемк.) (Пиртей 1986, 73), *Гей, мам йа косу, але з ньом не кошу, Гори севом, дово севом На параду ношу* (лемк.) (Турчин 2011, 68)) поєднано обидві моделі „гори селом” + „доли селом”, виражаючи значення ‘туди-сюди’.

Прийменники, утворені за моделлю „*гори / доли + водою*”, виражають по два значення (див.: таблицю 4). Варто зазначити, що другий компонент – іменник *вода* – узагальнює різні назв водоїм, а саме: *ріка (річка), потік (поточина), скіна ‘потік’,* а також топоніми (*Дунай, Чорний Черемош, Прут*).

Таблиця 4. Семантика прийменників, утворених за моделлю „*гори / доли + водою*”

ГОРИ	ДОЛИ
<i>+ водою (річкою, потоком...)</i>	
1) ‘вказує на напрямок проти течії річки’ <плисти, вертати, пускати>	1) ‘вказує на напрямок за течією річки’ <плисти, вертати, пускати>
<p><i>Пструг сільна риба: на нерест впливе гори любім звором</i> [‘стрімка течія з водопадами’] (бойк.) (Матіїв 2013, 178)</p> <p><i>Пструги на терло підхогет гори рікоу тай тогди сі їх бе остами; потому вертає риба доли тай паде у ветри</i> (Онишук 1912с, 167)</p> <p><i>Ой зачыли каченята гори водов плити: / Вже Дмитреюк у Фурдизі, нема шо любити!</i> (Шухевич 1899-1908, III, 240)</p> <p><i>В часі терла, коли риба іде гори водою, з великої води у потоки, „лбжась” рибарі у плитких місцях потоків „йітірі” везані з прутя</i> (Шухевич 1899-1908, II, 226)</p> <p><i>Риба, що іде гори рікою, не може перебрати ся через наложене суче</i> (Шухевич 1899-1908, II, 226)</p> <p><i>Головатиця хоче іти гори водою, але суче смереки тягне її у долину</i> (Шухевич 1899-1908, II, 224)</p> <p><i>Трава підет з водов в долину а ключ-зільи поплинет гори водов; против води и можна би го взьяти и вітвирати замки, йікі хто схочет</i> (Шухевич 1899-1908, V, 258)</p> <p><i>І це соб’і поч’ірез до рогу йак зл’ізло по ц’і бе^нрез’і, ^нчерез до рогу и у шкарп на зар’інок і просто до р’ік’е і гор’і водоу н’ішло</i> (гуц.) (КСГГ)</p>	<p><i>Треба уз’ати тот жмўток травві і пустіти її дол’і водбў // ус’ака травá пльнэ дол’і водбў / а та траввічка гор’і</i> (бойк.) (УЗГГ, 140)</p> <p><i>Плава́чку</i> [‘обрізки дерев’] <i>пуца́ли долі водбў бес плав’яника</i> (бойк.) (Матіїв 2013, 352)</p> <p><i>Сплаў’уваў дэрево дол’і водбў</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 226)</p> <p><i>Спуска́лис’а дол’і р’ікоу</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 226)</p> <p><i>Павіанойе пéro долі Дуна́йом пішло</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, II, 33)</p> <p><i>Валами</i> [‘хвилі’] <i>валит вода доло ріком</i> (лемк.) (Пиртей 1986, 38)</p> <p><i>Йік зачыли каченята долі водов плити: / А куди йдеи, Николайку? – Йду до вііта пити!</i> (гуц.) (Шухевич 1899-1908, III, 228)</p> <p><i>Ті Гуцули, що живуть над більшими ріками, „плавлять” ковбкі, що йдуть водою, або пускають ся літом долі ріками з дара́бами</i> (гуц.) (Шухевич 1899-1908, I, 37)</p> <p><i>Вода позбирала їх <гир> верики, як і збирає до нині, та уносить материал із них з собою долі ріками, через цю значно обнижує їх</i> (гуц.) (Шухевич 1899-1908, I, 13)</p>
2) ‘вказує на напрямок до верхів’я річки; уздовж річки проти течії’ <іти, бігти>	2) ‘вказує на напрямок від верхів’я річки; уздовж річки за течією’ <іти, бігти>

<p><i>Ой тожь то'мь ся находіла горѣ тымъ потокомъ, Ой тожь то'мь ся налюбіла милого подѣ бокомъ</i> (Головацкий 1982, 487-488)</p> <p><i>Пушов гур'і с'кінѣв</i> ^[погік] (зак.) (Сабадош 2008, 51)</p> <p><i>Ішоу гур'і потоком</i> (зак.) (УЗГТ, 149)</p> <p><i>Ідучи дальше горі Чорним Черемошем приходимо до „Буркута”</i> (Шухевич 1899-1908, I, 16)</p> <p><i>Іде він горі рікоу тай рибарит</i> (Онищук 1909, 55)</p> <p><i>Єму стало якос лично тай уже не іде туди, але пішоу горі рікоу и зайшоу у другу скалу</i> (Онищук 1909, 93)</p>	<p><i>А дол'і тоу поточіноу росте смерекѣва</i> ^[смерекѣ] (бойк.) (Онишкевич 1984, II, 231)</p> <p><i>Vín dólí p otokot ut'ík au</i> (зак.-бойк.) (УЗГТ, 241)</p>
--	--

Досить значну групу формують прийменники, утворені за моделлю „горі / доли + горою” (див.: таблицю 5), що зумовлене передусім їх поширенням у говірках, носії яких заселяють Карпатські гори. При цьому іменник *гора* „заміняють” інші діалектні назви, зокрема: *верх*, *скала*, *грунь* ‘гірське пасмо’, *стрім* ‘крутий схил гори’, *сьтіна* ‘прямовисний схил гори’, *облаз* (*облазчиком*) ‘скеля, круча’, *берег* ‘схил гори’, а також умовно зараховуємо до цієї групи слово *різи* – ‘спеціальний жолоб для спускання дерева з гори’.

Таблиця 5. Семантика прийменників, утворених за моделлю „горі / доли + горою”

ГОРІ	ДОЛІ
+ <i>горою</i> (верхом, берегом...)	
‘вказує на напрямок до вершини гори’	‘вказує на напрямок з вершини гори’
<p><i>Пішла мила горѣ горѣвъ, Не повѣла горѣ котровѣ; Пішла мила въ зелений гай Якъ си сѣмавъ барзъ мѣ ей жалѣ</i> (Головацкий 1982, 361)</p> <p><i>Горі горѣвъ тімъ лѣкше, чим півѣрек</i> (бойк.) (Матіів 2013, 347)</p> <p><i>Щи-сь ни став дѣртися горі вірѣхом, а вже пухтіши</i> (бойк.) (Матіів 2013, 396)</p> <p><i>Дівляся у вікно, а Фідір ригійдає</i> ^[тітв] <i>д хаті горі вірѣхом</i> (бойк.) (Матіів 2013, 402)</p> <p><i>Я вже бес тої сіли, абі-м ся дер за тобѣв горі сьтінов</i> (бойк.) (Матіів 2013, 451)</p> <p><i>А на тім світ'і майут повішенники смеріча наострім' чатини д горі т'ігати за сувершок горі гороу т'ігне, то галуз'а запінат</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 158)</p> <p><i>Ногі бєрєхот на werszok ide</i> (лемк.) (Rieger 1995, 55)</p> <p><i>Горі горѣу цорконьіло, а в долину не хотьіло (вѣз)</i> (зак.) (УЗГТ, 202)</p> <p><i>Ци гѣден бы-с' ут'ікати гурі бѣругом? // ой йой / ци гѣден // а мидвіт к'іже // іа не гѣден / бо іа / к'іже / т'ішкій чулувік гурі бѣругом / але дулу бѣругом гѣден-им</i> (зак.-лемк.) (УЗГТ, 288)</p> <p><i>Letkus vyjde hor'i berežkom a už funet'</i> (лемк.) (Hnát 2003, 42)</p> <p><i>Але потому той підніс бук ударити – а міх оберне сї тай горі скалоу...</i> (гуц.) (Онищук 1909, 94)</p> <p><i>Він, нїбоцїк, метау сї горі грунем, абі туди гістау сї на грунь, абі вигіу дальше</i> (гуц.) (Онищук 1909, 124)</p> <p><i>Пішли горі облазчиком попід цариночку</i> (гуц.) (Шухевич 1899-1908, III, 230)</p>	<p><i>Т'і кол'адник'и нас іак в'ізмут / дол'і берегом та пока'чайут / наб'іут с'н'ігом аш на до'рогу пока'чайут</i> (бойк.) (ГПЗН, 18)</p> <p><i>Мидвіт к'іже // іа не гѣден / бо іа / к'іже / т'ішкій чулувік гурі бѣругом / але дулу бѣругом гѣден-им</i> (зак.-лемк.) (УЗГТ, 288)</p> <p><i>Луб из смирєки лупс и сєде голїи на луб – обернут міскоу ід землі – тай долі скалоу зїде</i> (гуц.) (Онищук 1912а, 49)</p> <p><i>Полів'альцїк полів'ав водѣв різи, та ітуки лїш фурділи долі нїми</i> (бойк.) (Матіів 2013, 367)</p>

Зафіксовано також фразеологізм *niti gorі gorov*, який Онишкевич подав як цитату до слова *gorі*: *Todі прійде, коли гор'і горбу водá підé* (Онишкевич 1984, I, 185), тобто в напрямку вгору.

Конструкції, утворені за моделлю „*gorі / doli* + *деревом*”, містять видові назви дерев – *смерéка, вільха, ліска* ‘ліщина’, *гачу́та* ‘високе хвойне дерево’ (див.: таблицю 6).

Таблиця 6. Семантика прийменників, утворених за моделлю „*gorі / doli* + *деревом*”

ГОРІ	ДОЛІ
+ <i>деревом</i>	
‘вказує на напрямок вгору – до вершини дерева’	‘вказує на напрямок униз – із вершини дерева’
<p><i>Дери, не дери, ай горі дубом с'а бери, бо бурило</i> ^[‘ведміль’] <i>роздер...</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 77)</p> <p><i>То кози ходили горі гачугами так, як білиці</i> (гуц.) (Онищук 1909, 66)</p> <p><i>Віхопит сі „той” <чорт> – осина єму – из коріні; віхопит сі и – горі смерекоу...</i> (гуц.) (Онищук 1909, 71)</p> <p><i>А кіт уськіми голосами зававорит тай горі вільхоу</i> (гуц.) (Онищук 1909, 95)</p> <p><i>Раз пішла одна жінка у горіхи тай підлізла горі ліскоу, а чирвак – ни дивуйти – ухопиу сі на шию и обвиу сі тай душит...</i> (гуц.) (Онищук 1912а, 53)</p>	<p><i>Спус'тиу шта'ны / то'то <срау> дол'і смерекоу / лоп / лоп / лоп / лоп / у'пало на о'ген'</i> (бойк.) (ГПЗН, 31)</p> <p><i>Тот 'выїн'ау 'бобик / та і то'то <с'ц'ау> дол'і смерекоу / то на о'ген' ц'ап / ц'ап</i> (бойк.) (ГПЗН, 31)</p> <p><i>Але воук такі захопиу за ноги и покурвавиу тай кроу пішла долі вільхоу. То через то вільха чирвона</i> (гуц.) (Онищук 1909, 25)</p>

На напрямок угору / униз – уздовж похилої площини – вказують прийменники *gorі / doli*, поєднуючись з іменниками – назвами доріг (шляхів сполучення) чи місцевостей (*поле, ліс, долина, полонина* та ін.), пор.: таблицю 7.

Таблиця 7. Семантика прийменників, утворених за моделями „*gorі / doli* + *дорогою*”, „*gorі / doli* + *полем*”

ГОРІ	ДОЛІ
+ <i>дорогою</i> (<i>штрекою, путем</i>)	
<p><i>Йде мій лóпко горі штриков</i> ^[‘залізниця’] <i>лігаючи сліни</i> (бойк.) (Магіїв 2013, 529)</p> <p><i>Ідé паніч гор'і штрекоу тай патічк'и струже</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, II, 391)</p>	<p><i>Іванко товды узяв зайдю на плечі, и недай! долъ путём</i> (зак.-лемк.) (УЗГТ, 262)</p> <p><i>Поб'іг дол'і дорогоу</i> (бойк.) (Онишкевич 1984, I, 226)</p>

+ <i>п о л е м</i> (лісом, долиною, полониною та ін.)	
<p><i>Простіцько</i> ^[навропстєць] <i>горі пасвисками</i> (лемк.) (Пиртей 1986, 324) <i>Кедь быхъ 'го я не любила, я быхъ не блудила: Горѣ тыми долинами в' чужий край не плыла...</i> (зак.) (УЗГТ, 253) <i>Лшів-им горі збирьбм</i> ^[зрубана ділянка лісу] <i>а діча</i> <i>лиши зафукало</i> (бойк.) (Матіів 2013, 104) <i>Ой зійду</i> ^[вигнену пасти] <i>я сіві вóли та й горі ланáми</i> (бойк.) (Матіів 2013, 152) <i>Ужé лемзít</i> ^[швидко їти] <i>Анна горі ланáми</i> (бойк.) (Матіів 2013, 254)</p>	<p><i>Та дівится <медвідь> долі пóлем чи йдут молодіці</i> (бойк.) (Матіів 2013, 390) <i>Напудиўс'а [...]</i> <i>у'с'о / по'б'іг дол'і л'ісом / то'ты иче дал'ше поўт'їкали</i> (бойк.) (ГПЗН, 32) <i>Та й такъ помату, долу городомъ спустилася идъ хижѣ</i> (зак.) (УЗГТ, 258)</p>

Опрацьовані джерела фіксують також інші моделі – поєднання прийменників *горі / долі* з назвами частин тіла та внутрішніх органів (*нога, плечі, хребет, гартанка*), назвами одягу (*сорочка*), частин будинку (*стіна, вікно*), предметів побуту (*піч, стіл*), пристосувань (*сходи, драбина, перелаз*) тощо, виражаючи такі значення:

– ‘уздовж; вказує на спрямованість дії по довжині чогось (у напрямку від ніг до голови (*горі*) чи навпаки (*долі*))’: *Ліг, та горі хребтóm му реміне здер с кóжи; здер і томú горі хребтóm ремінь* (зак.) (УЗГТ, 197); *Вовньаны волоки – вовньаны шнурки, служать до обуви ходалік, а в зимі навить по литстьянці [sic!] горі ногою, вартніші за панчохи; вживають переважно жінки* (Кміт 1934-1939, 34); *Та тоудó totó ходалкó, а тоудó γор'і поγóων totó volóκω* (Николаев, Толстая 2001, 87, 224); *Такий плов бов смачний, що лиш шлюгнув долі гартáнков* (Матіів 2013, 522); *М'іх вісит дол'і плечіма* (Онишкевич 1984, I, 224); *В'їчар'і смолили сорочкы і вода ст'ікала до'л'і німи ўпрóвал* (бойк.) (УЗГТ, 146)

– ‘угору / вниз; вказує на напрямок вгору / вниз’: *Дереса горѣ стѣнами, ожъ улѣзе на вызóръ, та скочить утты, обы ся забивѣ* (зак.) (УЗГТ, 255); *Іде Мар'я горі драбиночкою* (Гр., I, 311 (за Я. Головацьким)); *Хватнұв за шквáрки – та й долі схóдами* (Матіів 2013, 520); *Пáска вѣкысла / поте'клá дуд'і п'ічоў* (бойк.) (УЗГТ, 123);

– ‘через; вказує на предмет, місце та ін., над яким спрямовано рух, дію’: *Ой ишов я горі селом горі перелазом, Якас біда мене втыла по плечох три рази* (гуц.) (Шухевич 1899-1908, III, 109-110); *Мині то вже не дивниця Горі вікном утікати, Горі вікном утікати, Під острішком ночувати* (гуц.) (Шухевич 1899-1908, IV, 197); *<Чоловік> пішоў у ліс [...] тай відтіў приходит воўком. И зачиў він скакати горі копеком* ^[копня] *а она вилами его, тай прігнала біду гет* (Онищук 1909, 131); *Ид мині приходиў явис пес скаженый, тай скакаў горі копеком, тай я его вилами прогнала* (Онищук 1909, 131);

– ‘вказує на поверхню’: *Ой май старосто сором – подивис'а горі столом; На западі по три пили, Ми по итири заробили* (Кміт 1934-1939, 49; пор.: Онишкевич 1984, I, 185).

Незначну групу формують прийменники, що виражають обставинні відношення способу дії:

• *горі джегом* ‘назовні внутрішнім боком; навиворіт’: *Один мельник перевернуў кожух на собі горі джегом и сховаў сі під міст* (гуц.) (Онищук 1909, 23);

- *gori kantom* ‘кантом, ребром угору’: *Doŭki treba obernuti kantom hor'i* (лемк.) (Hnát 2003, 57);
- *gori dnom* ‘дном угору’: *Перевертают они тоту судину гори дном, на ўсі боки, – вода не вісипає сі...* (гуц.) (Онищук 1909, 109); *Як би имиў лилика и поклаў у новий горнец, так аби поклаў тот горнец гори дном* (гуц.) (Онищук 1909, 27); *Коритце перевернути горідном [sic!] и лишити цирез ніч на двори* (гуц.) (Онищук 1912а, 99);
- *gori korinnjam* ‘корінням угору’: *Якос пішов Арідник у ліс з вівцьими, сів на вівороти (смереці, віверненій гори коренем), тай грає* (гуц.) (Шухевич 1899-1908, V, 2); *Як яблінку переверне (вітер) гори корінєм, то кажут, шо мусит газда або газдині умерти* (гуц.) (Онищук 1909, 41).

Кілька прикладів демонструють об'єктні відношення, вказуючи на:

- 1) об'єкт, вище якого відбувається дія; над: *Vid' [нечиста сила] idé gorі mнов* (бойк.) (Кміт 1934-1939, 31; „коли говорять про страхів, особливо вночі” – коментар Юрія Кміта; Онишкевич 1984, I, 125);
 - 2) поверхню (наприклад, шкіри): *Го'р'і мноў мо'рос про'б'іх, та'ка ми с'туд'ін'* (гуц.) (КСГГ);
 - 3) місце біля (стосовно особи): *Мар'іка лиш гур'і Їуром сидит* (зак.) (Сабашко 2008, 51), *Як заліг чоловік, то сиділа-м горі ним півроку, поки бінний ни вмер* (бойк.) (Матіїв 2013, 104); *Вун за мноў ходіў / йак то'та т'ін' / на ви'чур-ніц'ах лиш го'р'і мноў с'а чухтаў / де" йа / там і вун* (зак.) (УЗГТ, 156).
- Прийменник *doli* у сполучі *doli soboў*: *Йа ліпнуў [глянути] дол'і собоў* (Онишкевич 1984, I, 410), імовірно, вказує на напрямок згори вниз.

Складні прислівники з компонентами *gori*- / *doli*-

Форми аналізованих прислівників входять до складу складних прислівників на зразок *горізнач* – *долізнач*, *горілиць'* – *долілиць'*, *горіниць'* – *доліниць'*, *горініж* – *долініж*, *горидуба*.

Прислівники із компонентами *gori*- / *doli*- часто вживають зі значеннями: ‘обличчям догори <лежати, впасти, плисти>; горілиць’ та ‘обличчям униз, до землі <лежати, впасти>; долілиць, ниць’, а саме:

- *горізнач* (зак., лемк.) – „очевидно, результат контамінації прислівників *горілиць'* і *навзнак*” (ЕСУМ, I, 566): *Там со'бі л'агнуў го'р'ізнач' / та ле"жіт'* (УЗГТ, с. 359); *Хлопец плине горізнач* (Пиртей 1986, 73; пор. також: Турчин 2011, 68; Пиртей 1986, 73; Горошак 2004, 45; Желеховський, Недільський 1885, I, 153; Гр., I, 311); + *долізнач* (лемк.) (Пиртей, 88).
- *горілиць'* (зак., бойк., гуц., гуц.-бук.) – „складний прислівник, утворений поєднанням прислівника (?) *gori* ‘вверх, угору’ і основи іменника *лице* у прислівниковій (історично — прикметниковій) формі *лиць*” (ЕСУМ, I, 566): *Тільки „вихопить ся” — зійде, сонце, стріляють у него, потім кладуть ся горілиць на землю, укривають лице хусткою і засипляють* (Шухевич 1899-1908, IV, 215); *А він каже:*

Льгагай горілиця на землю; Льгагає недужий на ліжку горілиць и так лежить доки не скінчить си злічене (Шухевич 1899-1908, V, 106, 243); *Horityć plawaw* (Janów 2001, 72-73); *Лежати го'р'іле'ц'*, то лежати спи'ноіу до зем'лі; *Йа л'убл'у с'пати гор'ілиц'*; *Лежаў-йім гор'ілиц'*, як небожчик (КСГГ); *Єк моя донька переходила потічок, коза її дуркнула, і вона горілиця на каміне* (БГС, 105); *Стефко лежав гор'ілиця* (Шило 2008, 95; див. також: Головацкий 1982, 488; Кміт 1934-1939, 49; Онишкевич 1984 I, 185; Астаф'єва, Воронич 2014, 377; Желеховський, Недільський 1885, I, 153; Гр., I, 311; СУМ, II, 130) + *долілиц'* (зак., гуц.): *Як уродит сї долилиць — то буде умирати, як горілиць — то буде жити* (Онищук 1912а, 98); *Йа л'убл'у с'пати ду'лулиц'* (Сабадош 2008, 71; а також: Піпаш, Галас 2005, 50; Желеховський, Недільський 1885, I, 195; Гр. I, 417; СУМ II, 359; ЕСУМ, II, 106)

• *горіниц'* (бойк., зак.) – „результат видозміни форми *горілиць* під впливом форми [доліниц'] ‘вниз лицем’, утвореної з прислівників (?) *долі* ‘внизу’ і *ниць* ‘вниз лицем’, синонімічної з *долілиць*; зміна *горілиць* у *горіниць* стала можливою після затемнення первісного значення *ниць*” (ЕСУМ, I, с 567): *Одін близнюк спит горіниць, а другий – на боці* (Матіїв 2013, 104; пор.: Головацкий 1982, 488; Кміт 1934-1939, 49; Онишкевич 1984 I, 185; Гнатишак 2017, 132; Желеховський, Недільський 1885, I, 153; Гр., I, 312) + *доліниц'* (пд.-зх.) (Желеховський, Недільський 1885, I, 195; пор.: ЕСУМ, II, 106)

Іншу групу формують прислівники із семантикою ‘униз головою; догори ногами; сторч, сторчма <ставати, перевертатися>’:

• *горініж* (гуц., бук.), що утворене внаслідок „видозміни давнішого **горініж* (пор. *горілиць*), складного прислівника, утвореного з прислівника (?) [горі] ‘догори, вверх’ і основи іменника *нога* в формі давніх невідмінюваних прикметників (пізніших прислівників) на -ь” (ЕСУМ, I, 565): *Раз аби був ухотив, коли перевернувся горініж. Боже бороні, аби йей перевернувся горініж* (КГ; КСГГ); *А той хлопчик граєси, стає горініж, лігає на землю* (БГС, 74; пор.: Гр., I, 311) + *долініж* (Гр. I, 417 („нар. ногами вниз кь земл'”));

• *горидуба* (*горидубь*) (пд.-зх.) (Головацкий 1982, 486 („на голові ставать, ногами вверх’)), де друга частина -*дуба*, очевидно, пов'язана із *дуба*, *дубом* ‘сторч, догори ногами’ (Желеховський, Недільський 1885, I, 207), які є результатом видозміни слова *дїбом* (*дїбки*) ‘тс.’ ЕСУМ, II, 138).

Засвідчено також прислівник *горідолів* зі семантикою ‘уверх-униз; сюди-туди’ (Піпаш, Галас 2005, 38) та складений *гур'і-дулу* ‘тс.’: *Ой ци йду гур'і-дулу, не витко н'ікого, серце ми с'а роспукайє ж:ал'у великого* (Сабадош 2008, 51). Те саме значення реалізує також конструкція *то горі, то доли*, наприклад: *Звід <в оборозі> треба заєдно зсувати то горі, то доли* (Онишкевич 1984, I, 295); *Річ, що шкодить здоровю, нпр. оборіг є для газди збаві-здоровье, бо звід треба заєдно сувати то горі, то доли* (Кміт 1934-1939, 88).

Висновки

На підставі аналізу мікроконтекстів уживання слів *горі* / *долі* в говірках південно-західного наріччя можна дійти висновку, що, як засвідчують опрацьовані джерела, лексеми поширені передусім у бойківських, гуцульських, закарпатських та лемківських говірках.

Аналіз лексикографічних інтерпретацій аналізованих слів дав змогу виявити помилки чи неточності у визначенні частиномовної належності слів. Можна припустити, що слова *вгору*, *догори*, *вверх*, як і *gori*, *doli*, підсвідомо сприймаємо як прислівники, і навіть у складі конструкцій на кшталт *gori selom*, *gori dnom* тощо.

Дослідження міжчастиномовних омонімів – прислівників і прийменників – семантичної опозиції *gori* – *doli* „витягнуло на поверхню” проблему повноти структури контексту, імовірність пропущеного додатка: *Горі, риби, гори, гори бистров водов* (Гр., I, 311 (за Я. Головацьким)); *Треба ўз'ати тот жмўток травы і пўстїти їй дол'ї водоў // ус'ака трава пльнэ дол'ї водоў / а та травїчка гоп'ї* (УЗГТ, 140); *Усі трава піде долїў рікоў, а одно зело буде пльсти гоп'ї...* (Онищук 1909, 45); *Пструги на терло підхотет гоп'ї рікоў тай тогди сї їх бе остами; потому вертае риба долї тай паде у ветри* (Онищук 1912с, 167).

У визначенні семантичних та граматичних (окреслення моделі прийменникової конструкції) особливостей визначальними є не тільки повнота цитованого матеріалу, а й належна інформативність цитат. Зокрема йдеться про приклади із полісемічним словом *берег*, яке активно вживають носії говорів на позначення берега річки і гори, схилу гори, як-от: *Корóвы с'а зблїцкали [б'рикатися] дуўу бéрега* (зак.) (УЗГТ, 151); *Ўна пішла дол'ї бéрегом / бо не'далеко б'їло ўже се'ло* (бойк.) (УЗГТ, 137); *Їdut dol'ї b'erehom, ved'ut koz'u* (зак.) (УЗГТ, 238); *Казáў ... / óбї м гур'ї бирігáми не ходїла* (бойк.) (УЗГТ, 144); *Пу'шóв ду'ту бéрегом* (зак.) (Сабадош 2008, 71). Також конструкція зі словом *звір* – *долї звóром* (Онишкевич 1984, I, 226), яке в бойківських говірках може номінувати ‘провалля’, ‘водопад між горами’, ‘великий непрохідний ліс з яругами і вертепами’ і ‘потік’ (Онишкевич 1984, I, 300).

Важливою є також посилені уваги дослідника до структури й семантики речення, застосування широкого „діапазону розпізнавальних знаків”, як-от: особливості сполучуваності, позиція слова щодо інших компонентів, розділові знаки (наприклад, *л'їсти гур'ї*, на *дерево*; *їде сива кобила гоп'ї*, муром; *начерпати – відаў гоп'ї*, *протїў води*; *по'їхаў гоп'ї* – до *Вер'хов'їни* тощо (детально див.: Глібчук, Добосевич 2016, 12-13)), хоча для діалектних текстів – особливо різних часових зрізів – характерна й орфографічна, і пунктуаційна неусталеність.

У деяких випадках з'ясувати значення допомагає макроконтекст, який „орієнтує” читача у цитованому просторі: *Їеден <ане'т'дом> по'в'їда о |газ'д'ї / котрїй |їшоў до |церкви н'їд |гору / а |паскы маў ве'лик'ї і |т'ашк'ї / бил |старим |члов'еком / не маў |сили / |жеби їїх |двїгати |гop'ї* (лемк.) (ГПЗН, 147); *Панок розвїзав <міх>, Иван вїлїз и панка у міх завїзав. Сам пішов гop'ї. Жиди пана утопили. Тимчасом Иван наймив череди, шо їшла з полонини и жене против жидів* (гуц.) (Шухевич 1899-1908, V, 155), *Пóшли в л'їс там кум указáў циганїнови пчóли на д'убї, та циганїн у'їшоў убирáти* („= вийшов вибирати” – коментар І. Верхратського). *Як пóдбїїшóў гop'ї, як го укусіла єднá пчолá, а вóн кáже: кусь бóжа мáтка, Бог тя даў!* (зак.) (Верхратский 1899, 127-128; УЗГТ, 183) та ін., тому найдостовірнішим джерелом дослідження діалектних матеріалів є тексти зв'язного мовлення.

Неоцінені значення мають коментарі експлоратора, наприклад: *В'їн н'їшоў гop'ї, а уна удолину* (КСГГ; „вгору, проти течії” – коментар В. Курильчука), *Їа*

жи'їу го'р'ї (КСГГ; „верхній кінець села” – коментар В. Курильчука), *Буду їти го'р'ї до сест'ри* (КСГГ; „горішній бік села” – коментар М. Зеленчука); хоча часом і коментар є недостатнім: *Їа коли-м про'дала хату го'р'ї то прийшла до'л'їу* (гуц.) (КСГГ (Кваси Рахів.), „вгорі” – коментар) – ‘у верхньому кінці села’ чи ‘у гірській місцевості; у горах’; *Іду го'р'ї ў Бистриц'у* (гуц.) (КСГГ; „догори, вверх села” – коментар) – ‘угору у верхній кінець села’ чи ‘угору до села, розташованого вище щодо місця перебування’?

Дослідження семантичних особливостей назв просторової опозиції підтвердив потребу в широких контекстах, міні-текстах, які демонструють семантичну поведінку лексем і дають змогу не помилитися у дефініції. Контекст також допомагає чітко визначити частиномовну належність слів, їх граматичні особливості, що має важливе значення для лексикографічної інтерпретації слів – для формування словникових статей та формулювання дефініцій.

Умовні скорочення

бойк. – бойківські говірки
 гуц. – гуцульські говірки
 зак. – закарпатські говірки
 лемк. – лемківські говірки
 нддн. – наддністрянські говірки
 пд.-зх. – говірки південно-західного наріччя

Література

- Астаф'єва М.М., Воронич Г.В. (2014), *Словник гуцульських говірок Річки та Яворова*, ч. I, Івано-Франківськ.
- БГС, *Словник буковинських говірок*, ред. Н. Гуйванюк, Чернівці, 2005.
- Верхратский І. (1899), *Знадоби до пізнання угорско-руських говорів*, ч. II: *Говори з наголосом движимим*, [в:] *Записки Наукового товариства імени Шевченка*, т. XXX, Львів, с. 127-200.
- ГГ, *Гуцульські говірки. Короткий словник*, ред. Я. Закревська, Львів, 1997.
- Глібчук Н., Добосевич У. (2016), *Проблеми визначення частиномовного статусу слів*, [в:] Н. Глібчук, У. Добосевич, *Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови*, Львів, с. 12-15.
- Гнатишак Ю. (2017), *Слова з Болехова*, Львів.
- Гнатюк В. (1908) *Весіле в Керестурі (бач-бодрогської столиці, в полудневій Угорщині)*, [в:] *Матеріали до українсько-руської етнології*, т. I., ч. II, Львів, 1908, с. 30-78.
- Головацкий Я.Ф. (1982), *Матеріали для словаря малорусского наречия*, [в:] *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, т. 10, Пряшів, с. 311-612.
- Горошак Я. (2004), *Словник лемківсько-польській – польсько-лемківській*, Warszawa.

- ГПЗН**, *Говірки південно-західного наріччя української мови. Збірник текстів*, упор. Н.М. Глібчук Львів, 2000.
- Гр.**, *Словарь української мови*, ред. Б. Грінченко, Київ, 1907-1909.
- ЕСУМ**, *Етимологічний словник української мови*, О.С. Мельничук, ч. I-II, Київ, 1982, 1985.
- Желеховський С., Недільський С. (1885), *Малоруско-німецький словар*, т. I-II, Львів.
- КГ**, *Картотека „Словника говірок Закарпатської обл.” М. А. Грицака*, зберігається в Інституті української мови НАН України (Київ).
- Кміт Ю. (1934-1939), *Словник бойківського говору*, [в:] *Літопис Бойківщини*, ч. III-XI, Самбір.
- КСГГ**, *Картотека „Словника гуцульських говірок”*, зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ (Львів).
- Левинський В. (1908), *Бойківське весіле в Доброгостові (дрогобицького повіта)*, [в:] *Матеріали до українсько-руської етнології*, т. I., ч. II, Львів, с. 101-120.
- Матіїв М. (2013), *Словник говірок Центральної Бойківщини*. Київ; Сімферополь, 2013..
- Мосора М., *Словар гуцульський зібраний Михайлом Мосорою 1885-1896*, рукопис, зберігається в архіві І. Франка у Києві, №3/100.
- Негріч М. (2008), *Скарби гуцульського говору: Березові*, Львів.
- Николаев С.Л., Толстая М.Н. (2001), *Словарь карпатоукраинского торуньского говора*, Москва.
- Німчук В. (1978), *Прислівник*, [в:] *Історія української мови. Морфологія*, ред. В. Німчук, с. 342-412.
- Онишкевич М.Й. (1984), *Словник бойківських говірок*, ч. I-II, Київ.
- Онищук А. (1909), *Матеріали до гуцульської демонології. Записані у Зелениці, надвірнянського повіта, 1907-1908*, [в:] *Матеріали до української етнології*, т. XI, Львів, с. 1-139.
- Онищук А. (1912a), *Народний календар у Зелениці, Надвірнян[ського] пов[іт]у (на Гуцульщині)*, [в:] *Матеріали до української етнології*, т. XV, Львів, с. 1-61.
- Онищук А. (1912b), *З народнього життя Гуцулів*, [в:] *Матеріали до української етнології*, т. XV, Львів, с. 90-158.
- Онищук А. (1912c), *Останки первісної культури у Гуцулів*, [в:] *Матеріали до української етнології*, т. XV, Львів, с. 159-177.
- Пиртей П. (1986), *Словник лемківської говірки: Матеріали до словника*, Івано-Франківськ.
- Піпаш Ю., Галас Б. (2005), *Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області)*, Ужгород, 2005.
- Сабадош І. (2008), *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*, Ужгород.
- Свенціцький І. (1913), *Бойківський говір села Бітля*, [в:] *Записки Наукового товариства імени Шевченка*, т. СХІV, Львів, с. 117-153.
- СУМ**, *Словник української мови*, ред. І. Білодід, т. II, Київ, 1971.
- Турчин Є. (2011), *Словник села Тилич на Лемківщині*, Львів.
- УГПЗН**, *Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти*, упор. Н.М. Глібчук, Львів, 2005.

УЗГТ, *Українські закарпатські говірки. Тексти*, упор. О. Миголинець, О. Пискач, Ужгород, 2004.

Шило Г. (2008), *Наддністрянський регіональний словник*, Львів, Нью-Йорк.

Шухевич В. (1899-1908), *Гуцульщина*, ч. I-V, Львів.

Hnát A. (2003), *Krátky rusínsky slovník*, Trebišov.

Janów J. (2001), *Słownik huculski*, oprac., przygot. do druku J. Rieger, Kraków.

Rieger J. (1995), *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski*, Warszawa.